

В.В. Задорожна

*студентка IV курсу історичного факультету,
Одеський національний університет імені. І.І. Мечникова
Тел. +38063-576-41-75; email: zadorozhnaya@yandex.ua*

В статті мова піде про реформування початкової освіти за часів Центральної ради (1917 – 1918 рр.). В основному увагу приділено «комплексності» початкового навчання та його окремим аспектам. Особливо важливими є моменти пов'язані з предметами які викладалися в той час.

Ключові слова: початкова освіта, Центральна рада, українізація, навчальні плани, предмети.

В статье речь пойдет о реформировании начального образования в период Центральной Рады (1917–1919 гг.). В основном, внимание уделяется «комплексности» начального образования и его отдельным аспектам. Особенно важным является момент, связанный с предметами, которые преподавались в это время.

Ключевые слова: начальное образование, Центральная Рада, украинизация, учебные планы, предметы.

In this article the author reveals the reform of primary education during Central Council period (1917-1919). The attention is paid to the "complexity" of primary education and its specific aspects. A key focus is laid on those subjects which were taught at that time.

Keywords: primary education, Central Rada, Ukrainization, curricula, subjects.

Як і сотні років тому, початкова освіта залишається визначальною для закладення ґрунтовних основ індивідуального, соціального, національного розвитку людини, знаходження нею свого місця в суспільстві, набуваючи сьогодні особливого значення для становлення державної єдності, збереження та вдосконалення української національної культури. Сьогодні як ніколи актуальними є питання реформування сучасної системи освіти, тому в даній статті ми звертаємо свою увагу на початкову освіту 1917 – 1918 рр., щоб продемонструвати історичний досвід в зазначеній галузі. Історіографія з даної проблематики є доволі значною. Варто зазначити таких істориків та науковців, як Г. Черненко, І. Передерій, К. Малій, А. Боровик та інші. Кожен із зазначених авторів розглядають загалом стан освіти в Україні в період Центральної ради. Тому питання реформування та стану початкової освіти залишається маловивченим. Звертаємо свою увагу на період 1917-1918 рр., який позначений пошуками нового змісту освіти, новітніх методів, форм і засобів початкового навчання. Саме в цей час перебудовувався весь устрій соціально-економічної життєдіяльності, неминуче руйнувалися та відмирили старі соціально-педагогічні відносини, система впливу на дитину, виникали нові, більш відповідні тогочасним умовам.

У становленні нової системи початкової освіти важливе місце займало реформування її змісту. Саме в цей період відбувалися прогресивні підходи до створення навчальних планів та програм початкової школи в Україні. Українізація початкових шкіл дуже успішно пройшла на Поділлі, Київщині та Полтавщині. Українізація початкової освіти найбільш успішно проходила в сільській місцевості, а у містах де проживала значна кількість населення, українізація йшла більш повільно. Початкова школа повинна була чітко усвідомити на цьому етапі, якими знаннями, навичками та уміннями повинен володіти учень на першому році навчання з кожного предмета. Такі уявлення могли дати лише ґрунтовно розроблені навчальні плани та програми. Тому особлива увага приділялася на зміст освіти та надзвичайно актуальним було питання розробки навчальних планів і програм для початкових закладів.

Вже на II-му Усеукраїнському учительському з'їзді був розглянутий план «Про єдину українську школу». На з'їзді було вирішено, що школа на Україні мусить бути національно-демократичною, викладовою мовою навчання й виховання, мовою науки в цілому на Україні, мусить бути українська мова. Для завершення розвитку української науки на українській мові була створена Українська Академія Наук. Організація національно-демократичної школи на українській мові мала бути переведена учительством спільно з представниками народу [5].

У розробці змісту освіти для нової української школи педагоги та науковці виходили з принципів положень про те, що зміст освіти – це система наукових знань про природу, людину і суспільство, спрямованих на підготовку інтелектуально і духовно розвиненої особистості; зміст освіти зумовлений метою і завданнями виховання, повинен забезпечувати нерозривний зв'язок навчання з життям і теорії з практикою.

Зміст навчання в початковій школі, починаючи з 1917 р. був таким: діти навчалися грамоті рідною мовою, вивчали арифметичні дії з усіма числами [4: 287]. Крім вивчення цих предметів, з учнями проводилися бесіди на теми з навколишнього життя та природи. За період навчання діти накопичували чимало знань на основі природознавчих наук, історії та географії. З 4-го року діти вивчали й російську мову. В початковій школі вивчалися також музика та співи, малювання, проводилися заняття з фізичних вправ. Перші навчальні плани були складені тимчасово на 1917/1918 навчальний рік. За навчальним планом у початкових класах вивчали такі предмети: Закон Божий (по 2 год. на тиждень у кожному класі), рідна мова і письмо (1–2 класи – 12 год. на тиждень, 3–4 класи – 10 год.), російська мова

(3–4 класи – 3 год. на тиждень), арифметика (1–2 класи – 6 год., 3–4 класи – 4 год.), співи (по 2 год. у кожному класі). Такі предмети, як географія, природознавство, історія України мали характер “пропедевтичного” курсу і їх починали вивчати з 3 року (географія – по 3 год., історія України та природознавство – по 2 год. на тиждень) [8].

Програма перших 4 років складалася з предметів, які охоплювали яомога більше матеріалу, з “яким діти приходили до школи”. Цей матеріал використовувався на уроках з рідної мови, арифметики, історії, географії, природознавства. Щодо вивчення рідної мови, то на 1-й і 2-й роки навчання було відведено по 10 год. на тиждень, бо, крім завдань з рідної мови, проводилися також бесіди з природознавства, географії, історії, малювання. У 3-му та 4-му класах, де на ці предмети (крім малювання) виділялися окремі години, на рідну мову було відведено по 8 год. на тиждень. У 1 класі програма з предмета рідної мови і письма передбачала підготовчі бесіди, навчання читання за букварем, бесіди на теми з життя, що оточувало дитину, перекази прочитаного за допомогою запитань учителя, списування з книги, відповіді на запитання. При читанні, письмі та бесідах діти малювали, ліпили, моделювали [8].

На 2 році навчання програмою пропонувалося вивчення дитячих пісень, приказок, прислів'їв. Наголошувалося на необхідності збагачення запасу слів та вміння будувати фрази; спроби складання листів, елементарних усних і письмових творів, списування з дошки та книги. У 3 класі програма передбачала бесіди з більш складнішим змістом, ніж у попередніх двох; читання та переказ художніх творів (переважно оповідань), складання творів (усних і письмових) на теми з навколишнього середовища, вивчення простих речень, понять про частини мови, детальніше вивчення іменника, прикметника, дієслова, засвоєння правил правопису. Особливу роль автори «Проекту єдиної школи» радили звертати на розвиток самодіяльності і творчості учнів. З цією метою рекомендувалось для усних бесід підбирати теми, які б викликали цікавість і любов до рідної природи, національного побуту, звичаїв, викликали б пошану до національних діячів та героїв. Пропонувалося давати змогу дитині діяти творчо.

У 4 класі в контексті вивчення простого речення, рекомендувалось ознайомлювати учнів з іншими частинами мови, продовжувати читання художніх творів з їх переказом, вивченням напам'ять; проводити виховні бесіди, проводити усні й письмові твори на вільні теми, зокрема за картинками, малюнками та ін. Наголошувалося на необхідності добору для переказів, бесід тем, які б збуджували цікавість і любов дітей до рідної природи, історії, культури, національного побуту, звичаїв, викликали б у них повагу до національних героїв і діячів. Також застерігалось про недопущення перевантаження учнів механічним читанням і письмом, та рекомендувалось вчителям пояснювати учням значення кожного слова, широко використовувати наочність [2].

Програма з математики була складена так, щоб упродовж усього навчання у початковій школі здійснювався послідовний розвиток поняття про число та операції з ним. У перших двох класах на математику відводилося по 6 год. на тиждень, а в 3-му і 4-му класах – 4 год. Предмет математики повинен був забезпечувати учнів умінням добре і свідомо рахувати, оперувати цілими числами, розв'язувати різноманітні задачі, пов'язані з життям, ознайомлювати з основними геометричними формами, мірами довжини, ваги, квадратними й кубічними одиницями, грішми та ін.

У початкову школу було введено “предмет про природу” з метою ознайомлення учнів з явищами природи, навколишнім середовищем. У перших двох класах предмети з природознавства та географії не виділялися в окремі уроки, а відповідний матеріал вивчався на уроках рідної мови. Надалі ці предмети відокремлюються, і в 3–4-му класах на кожен з них було відведено по 2 год. на тиждень. Для полегшення роботи вчителя програми складалися з урахуванням пів року. У перші 2 роки на уроках рідної мови (крім навчання грамоти) дітей ознайомлювали з природою рідного краю, яке відбувалося безпосередньо на екскурсіях (до річки, в ліс, сад, на поле та ін.). У програмі зазначалося, що такі екскурсії повинні проходити впродовж усього навчання у різні пори року, щоб діти могли спостерігати за змінами в природі, робити висновки, висловлювати свої враження і т.д. Саме екскурсія вважалася кращим засобом для ознайомлення дітей з природою, для розвитку в них уваги, вміння “дивитися й бачити” [11: 2].

Історію в початкових класах вивчали як розуміння зв'язку між сучасним та минулим життям. Учні повинні були відчувати культурний зв'язок із життям тих людей, які жили раніше. Бесіди історичного змісту проводилися вже з першого року навчання на уроках рідної мови (історичні події, пісні, звичаї та ін.). З 3-го класу історія України була відокремлена як предмет і на його вивчення відведено по 2 год. на тиждень. У програмі з курсу історії України відмічалося, що знання з історії повинні подаватися шляхом бесід, колективного читання історичних оповідань, ознайомлення з народними поетичними творами. Великого значення при вивченні історії України надавалося екскурсій. Увесь матеріал для вивчення був поділений так: 3-й рік навчання – історія України до гетьманських часів; 4-й рік навчання – історія України від гетьманства до нових часів [1]. У 3-му класі на перших уроках дітей ознайомлювали з явищами доісторичної доби: тогочасне життя порівнювалося з минулим, накопичувалися знання з історії України. Учні також повинні були усвідомити, хто такі українці, звідки походять, як жили до прийняття християнства, що таке татарська доба, як українці боролися своєю землею та ін. У 4-му класі курс історії розпочинався з доби перебування України під владою Польщі і закінчувався початком ХХ ст. – періодом нового національного відродження і боротьби українського народу за свою державність. Бажано було також звертати увагу учнів «на художні багатства рідного краю» – зацікавлювати вишивками, мережками, старовинним одягом, посудом, різьбою [1].

Щодо навчання малювання, то слід зазначити, що, згідно з програмою, цей предмет в усіх чотирьох класах не виділявся в окремі години. Малювання проводилося на всіх уроках. Загальноосвітнє значення малювання полягало в тому, щоб виховати в учнів волю та творчі здібності, дати їм можливість відтворювати свої почуття на малюнках. На першому ступені вчителі не впроваджували техніку малювання, воно було «вільним» [8].

У початкових класах обов'язковим було вивчення й співів. У програмі зазначалося, що співи мають велике значення для розвитку духовної природи дитини, впливають на розвиток її музичних здібностей, прищеплюють їм естетичний смак і почуття, розвивають силу волі в напрямі до добра, злагоди. Співи вивчалися, починаючи з 1-го

класу по 2 год. на тиждень. У 1-му та 2-му класах навчання співів проводилося з голосу вчителя, «по слуху»; пісні були простими за своєю музичною структурою. Репертуар пісень передбачав: пісні з елементами рухів – маршові («Чижик, чижик», «Січ іде» та ін.); пісні з іграми й танцями («Мак», «Я коза-дерева», «А ми просо сіяли», «Вийшли в поле косарі»); драматизація зі співами («Колобок», «Журавель»); пісні «настрою» (колискові, родинні, історичні); пісні, пов'язані з етнографією (колядки, шедрівки, веснянки); церковні пісні («Отче наш», «Царю небесний»). У програмі подавався перелік збірників пісень та підручників, якими могли користуватися вчителі.

На фізичне виховання програмою відводилося по 2 год. щотижня в кожному класі. Передбачалося, що фізичне виховання розвивало тілесними вправами здоров'я, силу і красу тіла, виховувала вольові якості, рухливість, витривалість, рішучість». Тому дитячі народні ігри, танці, вправи, мандрівки, праця на верстатах, рукоділля повинні були ввійти в школу, однак детально розробленої програми з фізичного виховання в той час ще не було. У «Наказі про основні початки шкільної роботи» відмічалося, що у навчальний план кожна школа, враховуючи думки їх працівників, може вносити ті чи інші дисципліни, але, цим самим, не повинні були порушуватись обов'язкові програми для всіх шкіл [8]. Тривалість навчального року була умовною: навчання розпочиналося з жовтня, листопада або грудня. Встановлено, що середня тривалість навчального року в початкових школах міста становила 180 днів, у селах – 154 дні, причинами чого були складні соціально-економічні умови. За постановами Наркомосу, тривалість навчального року в початкових школах повинна була становити 224 навчальні дні [3: 29]. Навчальні заклади надавали так звану «закінчену початкову освіту» і готували дітей середніх та нижчих станів до професійної діяльності.

У початковій школі за часів панування Центральної Ради було здійснено дуже важливі кроки в напрямку українізації. Основна частина перших класів початкових шкіл сільських повітів перейшла на викладання українською мовою. Українізація початкових шкіл дуже успішно пройшла на Поділлі, Київщині та Полтавщині. Українізація початкової освіти найбільш успішно проходила в сільській місцевості; а у містах, де проживала значна кількість населення, українізація йшла більш повільно [6: 13]. Нижчі початкові школи мали найбільш поширену мережу по усій території України, так налічувалось 47208 народних шкіл [7].

Отож, враховуючи, що складовою частиною навчального процесу в початкових школах була виховна робота, яка мала на меті формування свідомого й активного будівника нового суспільства, почав здійснюватися перехід від предметної системи навчання до так званої «комплексної». Українізація початкових шкіл мала певні успіхи. Проте в окремих школах і навіть в повітах до українізації початкових шкіл навіть не приступали. Здебільшого противниками українізації виступали керівники земств. А від них залежало, чи могла школа закупити українські підручники або проводити учительські курси. Можемо зазначити, що, незважаючи на майже сторічну історію шкільного реформування, деякі його аспекти є актуальними і до сьогодні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боровик А. Розробка теоретичних основ реформування загальноосвітньої школи в Україні за часів Української революції (1917-1920 рр.) / А. Боровик. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.siverlitopis.cn.ua/arh/2007/2007N1/2007n01 r01.pdf>
2. Бунчук О.В. Розробка плану Єдиної національної школи як головний напрям діяльності товариства шкільної освіти / О. Бунчук. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pfto/2010_10/files/p1010_42.pdf
3. Малій К. Українізація освіти / К. Малій // Рідна школа. – К., 1996. – № 11. – 34 с.
4. Медвідь Л.А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні: навч. посібник / Л.А. Медвідь. – К.: Вікар, 2003. – 335 с.
5. Любар О.О. Історія української школи і педагогіки / О.О. Любар. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://istfak-dnu.at.ua/forum/34-315-1>
6. Передерій І.Г. Становлення основ національної системи освіти в Україні за доби Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / І.Г. Передерій // Київський держ. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1998. – 19 с.
7. Українська культура: Лекції за ред. Д. Антоновича. Народна освіта на українських землях і в колоніях. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/cultur/cult.htm>
8. Черненко Г.В. Реформування національного змісту початкової освіти в Україні (1917 – 1920 рр.) / Г.В. Черненко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gvpkhdp/2012_24/396_401.pdf
9. Чепіга Я.Ф. Тимчасові програми для нижчих початкових шкіл на 1918–1919 н.р. / Я.Ф. Чепіга. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pedp/2012_2/74/postati/kachur.pdf
10. Шрамченко О.В. Формування краєзнавчої складової курсу вітчизняної історії в системі шкільної історичної освіти в Україні / О.В. Шрамченко // Теоретичні питання освіти та виховання. – Суми, 2009. – Вип. 39. – 130 с.

*Рекомендовано до друку науковим керівником к.і.н., доц. В.М. Полтораком
Стаття надійшла до редакції 11.05.2015*